

Furusunds kvarn

Antikvarisk kontroll vid renovering av byggnadsminnet Furusunds kvarn,
Furusund 2:222, Blidö socken, Norrtälje kommun, Uppland

Lotta von Liewen Wistrand
Rapport 2009: 35

Furusunds kvarn

Antikvarisk kontroll vid renovering av byggnadsminnet Furusunds kvarn,
Furusund 2:222, Blidö socken, Norrtälje kommun, Uppland

Lotta von Liewen Wistrand
Rapport 2009: 35

Rapporten finns i PDF-format på adressen
stockholms.lans.museum

Sickla Industriväg 5B, 131 34 Nacka
Tel 08-586 194 00 Fax 08-32 32 72
Webb: stockholms.lans.museum

© Stockholms läns museum
Produktion: Stockholms läns museum

Allmänt kartmaterial: Lantmäteriverket. Medgivande 97.0133

Nacka 2009

Innehåll

Inledning	7
Sammanfattning av utförda åtgärder	8
Administrativa uppgifter	8
Byggnadshistorik med relevans för ärendet.....	8
Utförda åtgärder.....	11
Avvikelser från arbetshandlingar.....	14
Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder.....	14
Övriga handlingar av relevans för ärendet.....	15
Noterat vid slutbesiktning.....	15

Inledning

Furusunds kvarn är belägen på en "terrass" högst upp på Kvarnberget med utsikt över Furusunds farled. Kvarnen är en s.k. stolpkvarn (stubbkvarn), en ålderdomlig typ som i sin helhet är vridbar kring en centralpelare. Den står på en grund av sten med stolparna inbyggda i en triangulär låda. Fasaden bär en smal locklistpanel målad i röd slamfärg. Det höga, valmade sadeltaket täcks av svarttjärade bräder på lock. Taknocken pryds av en vimpel av järn med inskriptionen G.O.S. 1722. På kvarnens baksida finns en lucka och en dörr av stående bräder. Till kvarnbron och ingången leder en brant trappa.

Under senare år har kvarnen präglats av ett allt mer långtgående förfall vilket, på anmodan från Länsstyrelsen i Stockholms län, initierade den under sommar- månaderna år 2009 genomförda renoveringen.

Byggstart april 2009. Kvarnen från väster före restaureringen. Foto Lotta Wistrand, Stockholms läns museum, 2009

Sammanfattning av utförda åtgärder

Restaureringen av Furusunds kvarn har omfattat att rötskadade brädor på fasad och tak har bytts ut alternativt skarvats om skadan varit mindre omfattande. Vattbrädor har kompletteras där det behövs. Fasad och tak har rengjorts och målats med ljus faluröd slamfärg resp Roslagsmahogny. Vingarna har reparerats och stukits med Roslagsmahogny. Smidesdetaljer har rostskyddats och grunden setts över, kompletterats och stabiliserats. Kvarntrappan har ersatts av en nytillverkad replik. Den borttruttade kvarnhästen har ersatts med en kopia.

Administrativa uppgifter

Objekt: Furusund 2:222, Furusundskvarnen

Socken: Blidö

Kommun: Norrtälje

Landskap: Uppland

Arbetshandlingar: Åtgärdsprogram utfört av Kurt Bergström, Byggkvalitet konsult, inventering utförd av Lotta von Liewen Wistrand, Stockholms läns museum

Länsstyrelsens beslut: 434-08-33482

Byggherre/beställare: Kultur- och fritidsförvaltningen, Norrtälje kn

Byggledare: Kurt Bergström, Byggkvalitet konsult AB, Norrtälje

Konsulter: Ola Lundqvist, Norrtälje

Entreprenörer: NorRim bygg- & fastighetsprojekt AB, Norrtälje, Målerikonsult Eije Egarp, Stockholm

Antikvarisk kontrollant: Lotta von Liewen Wistrand, Stockholms läns museum

Byggnadstid: april-juni 2009

Antikvarisk slutbesiktning: 2009-10-12

Närvarande vid slutbesiktning: Kersti Lilja, byggnadsantikvarie, Länsstyrelsen i Stockholms län, Lotta Wistrand, byggnadsantikvarie, Stockholm läns museum, Kurt Bergström, ingenjör, Byggkvalitet konsult AB, Leif Alfredsson, hantverkare, NorRim bygg- & fastighetsprojekt AB.

Byggnadshistorik med relevans för ärendet

På grundval av vimpelns årtal (kopia från 1960-talet av den ursprungliga) dateras kvarnen allmänt till år 1722, men det saknas dokument som kan verifiera detta. År 1751 avbildades emellertid kvarnen i en avmättningsritning med tillhörande text lydande: "Wäderqvarnen är för några åhr sedan uppsatt, brukas allenast till husbehof".¹ Kvarnen förvaltades vid tiden av Furusunds frälsehemman lydande under Biörnö gods i Frötuna socken. Arrendator till Furusund var enligt samma text en L. von Blixen, som drev både gästgiveri och krog "till sjöfarandes nytta och behof". Kvarnen var i bruk fram till och med 1860-talet.

Karta öfver egorna till Eknö uti Stockholms län, Frötuna Skeppslag, Länna socken, författad dels år 1751 dels 1752 af Magn. Kjellström jemte tillhörande beskrifning". Lantmäteriverket

På 1880-talet förvärfvades hela fastigheten Furusund av hovjuveleraren Christian Hammer. Denne uppförde en mängd sommarvillor, societetshus och en teaterbyggnad med syftet att skapa en attraktiv och modern badort. På kvarnberget anlades en kugelbana medan själva kvarnen påfördes utsiktsbalkonger och kringbyggdes av en oktagon byggnad för att rymma delar av Hammers enorma antikvitets-samling – däribland en frenologisk samling vilken lär ha varit den största i sitt slag i Europa. I ett brandförsäkringsbrev från år 1900 ges följande beskrivning av kvarnen: "Wäderqvarn med ett par stenar och tillhörande qvarnverk, som ej på många år varit begagnadt. Foten är inbyggd med korsvirke och bräder under tak af papp 16x14x3 – har 2 dörrar. Qvarnhaus begagnas till förvar av antikiteter".

T.v. Kvarnen på 1880-talet med belvederen byggd av Hammer. T.h. Kvarnen med vingarna nedmonterade och omgiven av Hammers frenologiska museum. Ur Ester Grönblad, "Furusund ett skärgårdscentrum" (1970)

Kvarnen "återställdes" år 1961 i korthet innebärande att Hammers kringbyggnad och utsiktsbalkonger revs, nytillverkade vingar monterades på kvarnen, ytterväggarna byggdes om och byttes ut samtidigt som den vridbara stommen stabiliserades med vajrar. Därefter har det dock inte skett några större förändringar. År 1985 byggnadsminnesförklarades kvarnen i egenskap av "synnerligen märklig" med motiveringen att det i skärgården endast återstår ett fåtal stolpkvarnar som kan bevara minnet av gångna tiders byggnadsskick (se under Övriga handlingar, s. 15.)

Kvarnen efter reoveringen 1961, med stagvajrar, ny ytterpanel, nya vingar, ny kvarntrappa och kvarnbro samt ny stolplåda. Ur Ester Grönblad, "Furusund ett skärgårdscentrum" (1970)

Utförda åtgärder

Anm: I och med att byggnadsställningen monterades på kvarnen i samband med byggstarten, möjliggjordes en mer grundlig antikvarisk kontroll, resulterande i att vissa åtgärder och material omprövades från vad som tidigare angivits i åtgärdsprogrammet.

Virke och spik

- Samtliga kompletteringar av fasad och tak har gjorts med specialbeställt ram-sågat virke från Pousettes trä i Edsbro. Virket har kapats på plats allt efter behov i lämpliga bredder och längder.
- Modern galvad trädspik valdes framför handsmidd spik, såsom först planerats, då vi vid ovan nämnda inspektion noterade att modern spik använts till kvarnens nuvarande 1960-talspanel och vid senare ilagningar.

Fasad- och takpanel

- Fasadpanelen befanns vara i relativt gott skick, överlag fri från djupare rötskador. Däremot hade ett fåtal brädor kraftiga torrsprickor i ändträet där fukt börjat tränga in. Dessa kapades i lämplig höjd med ett snett uppåtriktat snitt och skarvades med nya ändbitar med motsvarande sågsnitt för att undvika röt-fickor. All övrig panel sparades men spikades fast där det fanns behov.
- Horisontella vattbrädor löper i två nivåer runt fasaden. Bredden på vattbrädorna var överlag otillräckliga och blottade ändträet på underliggande locklist-er. Den ursprungliga tanken var att ersätta samtliga vattbrädor med nya dito i en bredd som täckte locklisternas ändträ med någon centimeter tillgodo. Men det visade sig att brädorna var infogade i panelen och fästade på insidan av fa-saden och följaktligen omöjliga att lösgöra utan att bryta bort panelen. I stället valdes att skarva/bygga på befintliga vattbrädor. Estetiskt är resultatet bra, men det finns en risk att väta tränger ner i skarven.
- Kvarnluckornas vattplåtar har ersatts mot motsvarande i trä.

T.v. Innan renoveringen: vattbrädorna täckte ej locklisten ändträ. T.h. Vattbrädor av plåt har ersatts mot motsvarande i trä. Foto Lotta Wistrand, Stockholms läns museum 2009

- Sydöstra takfallets täckning av lockbrädor led av kraftiga torrspäckor, med omfattande fuktskador till följd. Hela panelen ersattes således med ny. Likaså byttes kvarnhjulshusets pannplåt mot ny dito. Nordvästra takfallet befanns vara i god kondition och lämnades utan åtgärder förutom strykning med Roslagsmahogny.

T.v. Sydöstra takfallet före renovering med kraftiga torrspäckor och med fuktskador och genomsläpp av väta som följd. Hela lockpanelen ersattes av ny dito. Nordvästra takfallet lämnades utan åtgärder, förutom strykning med Roslagsmahogny. T.h. Sydöstra takfallet efter renovering med ny brädtäckning och ny pannplåt på kvarnhjulsådan. Foto Lotta Wistrand, Stockholms läns museum 2009.

Målning

- Såväl fasad- som takpanel bar en viss beväxning av grönalger och tvättades därför med Boracol före målning.
- Ny fasadpanel grundades med ljus faluröd slamfärg, något förtunnad med vatten, innan uppsättning. Därefter gjordes – med en tids mellanrum – en färdigstrykning.
- Övrig panel har borstats ren och målats med en strykning utspädd slamfärg i samma kulör.
- Samtliga beslag har rostskyddsbehandlats och därefter målats med slamfärg.
- Takbrädor och vingar har strukits med Roslagsmahogny.

T.v. "Stubbens" täcklådor före renovering med beväxning av både grönalger och svartmögel. T.h. Täcklådorna efter renovering. Algerna är borttvättade och lådorna har målats – dessvärre har inte slamfärgen fäst vid underlaget på ett tillfredsställande sätt. Foto Lotta Wistrand, Stockholms läns museum 2009

Övrigt

- Stengrunnen var delvis urkalvad, varför den kompletterats och stabiliserats.
- Kvarnhästen var avruttnad ända in till fästet och har ersatts av en ny dito, rekonstruerad och levererad av Öhmans i Ljusdal. Rekonstruktionen utgick från äldre fotografier samt måttangivelser i brandförsäkringsbrev.
- Ingångar för duvor har täckts för och interiören sanerats från duvträck.

T.v. Före renovering: Den avruttnade kvarnhästen har ersatts av en ny (t.h.) i något kraftigare dimension levererad av Öhmans i Ljusdal. Foto Lotta Wistrand, Stockholms läns museum

- Kvarntrappan med räcken och handledare har ersatts med en exakt kopia av den föregående. Samma sak gäller kvarnbrons omgärdande räcken.
- Stagvajerarna har tvärtemot intentionerna i åtgärdsprogrammet bevarats, men justerats för att stabilisera kvarnhuset.

Kvarntrappan inklusive räcken och handledare på såväl trappa som kvarnbro har ersatts med kopior av föregående. Foto Lotta Wistrand, Stockholms läns museum

Kvarnen efter restaureringen 2009. Foto Lotta Wistrand, Stockholm läns museum 2009

Avvikelser från arbetshandlingar

Under renoveringens gång har vissa åtgärder utgått samtidigt som andra tillkommit. Flertalet har redan redovisats i ovanstående text, men den viktigaste torde vara bortvalet av nytt vajerstag i form av en järnram fästad under takfoten. Vajerstaget utgick av den anledning att det vid en närmare inspektion kunde bekräftas att stommen ej hade påverkats av den befintliga konstruktionen och att det därför saknades fog för en annan lösning.

Vid slutbesiktningen noterades att slamfärgen inte målats täckande. Detta gällde fasaden i sin helhet. Enligt anvisningarna skulle fasaden styrkas allt efter behov en till två gånger med ljus faluröd slamfärg. Nytt virke skulle dessutom grundas innan uppsättning med en förtunnad slamfärg. Särskilt framträdande är bortfallet på stolplådorna, där färgen redan flagar.

Kulturhistorisk bedömning av utförda åtgärder

Det bör understrykas att kvarnens exteriör såsom den befann sig inför renoveringen är en produkt av 1960-talets genomgripande upprustning. Ingenting fanns således bevarat av det ursprungliga ytskiktet. Utifrån dessa premisser har åtgärder vidtagit för att säkerhetsställa kvarnens bevarande. Arbetena är utförda med omsorg och i enlighet med de antikvariska krav som följer byggnadsminnets skyddsföreskrifter (se nedan).

Övriga handlingar med relevans för ärendet

Furusunds kvarn förklarades som byggnadsminne nr 60 1985-03-15 enligt 3 kap. kulturminneslagen. Skyddsföreskrifterna lyder som följer:

1. Kvarnen får inte rivas, flyttas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.
2. I kvarnens inre får inte göras ingrepp i eller förändring av stomme, maskineri och annan fast inredning.
3. Kvarnen skall underhållas så att den inte förfaller, vård- och underhållsarbeten skall utföras på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar.
4. Fastigheten Furusund 1:222 får inte ytterligare bebyggas. Den skall hållas i sådant skick, att kvarnens utseende och karaktär inte förvanskas.

Noterat vid slutbesiktning

1. Räckan till kvarntrappa och kvarnbro är repliker av de tidigare. Men på plats vid slutbesiktningen upplevde samtliga närvarande att virkesdimensionen är något för tunn, dels ur estetiskt synpunkt, dels ur säkerhetssynpunkt. Dessutom är virket hyvlat, vilket är direkt olämpligt inför förestående strykning med Roslagsmahogny. Bör åtgärdas om ekonomin tillåter. Eventuellt kan förebilder till räckan hämtas från det öländska kvarnprojektet (Kalmars läns museum).
2. Som nämnts ovan är inte fasadfärgen täckande. Såväl nytt virke som äldre tidigare målat virke lyser igenom. På stolplådorna tycks färgen inte ha fäst ordentligt. Den flaggar och rinner bort vid regn. Enligt åtgärdsprogrammet skulle fasadpanelen strykas upp till två gånger allt efter behov och nytt virke skulle dessutom grundas. Det är tveksamt om detta verkligen gjorts. Eventuellt bör stolplådorna strykas med en tillsats av linolja för att erhålla en bättre vidhäftningsförmåga. Målerifirman kommer att kontaktas av projektledare Kurt Bergström med en reklamation.
3. En enkel vårdplan bör upprättas för kvarnens fortsatta underhåll. Planen bör ange med vilka intervaller anläggningens olika delar behöver ses över och underhållas samt med vilka metoder och material det skall göras. Detta för att undvika att bristande underhåll leder till för stora skador som både blir onödigt kostsamma samt leder till att kulturhistoriska värden kan gå förlorade. Vårdplanen bör upprättas på initiativ av fastighetsägaren, men utformas i samverkan med Länsstyrelsen.